

**Reactie tussenproduct 3 ontwikkelteam burgerschap
Universiteit voor Humanistiek, leerstoelgroep educatie**

Isolde de Groot, Doret de Ruyter, Wouter Sanderse

Beste leden van het ontwikkelteam,

Met veel plezier hebben we het nieuwe tussenproduct gelezen. Wij hebben veel waardering voor jullie werk, en zijn erg blij met de verdieping die jullie aanbrengen in het burgerschapsonderwijs in Nederland. Omdat jullie veel leeswerk hebben, beperken wij ons hier tot de punten die ons inziens nog aandacht behoeven.

In het visiestuk (p12 en 13) missen nog centrale premissen en uiteenzetting van centrale concepten:

- Wanneer is burgerschapsonderwijs betekenisvol voor leerlingen?
- Welke positie neemt het ontwikkelteam t.o.v. de 'contested nature' van burgerschap en burgerschapsonderwijs? (dat uitgegaan wordt van gedeelde waarden staat niet in de visie)
- Proces of productbenadering van burgerschapsvorming: Wat zijn wenselijke uitkomsten? Wat is de samenhang tussen competenties, identiteitsontwikkeling, en kennis (benoemd in 3 afzonderlijke paragrafen, waarbij gesuggereerd wordt dat het aanvullende componenten zijn)? Dit kan misschien via een begrippenlijst verhelderd worden (conform M&N).
- Wat wordt verstaan onder democratie en diversiteit? Wat kenmerkt goed democratieonderwijs, goed intercultureel en cultureel responsief burgerschapsonderwijs? (bv. zoeken naar wat mensen gemeenschappelijk hebben vs benadrukken van verschil tussen culturen etc.).
- Gaat het ontwikkelteam er ook van uit dat docenten van alle vakken zich bewust dienen te zijn van de manier waarop zij burgerschapsvorming (willen) ondersteunen (via inhoudelijke koppeling, middels het leren samenwerken)?

Het verhelderen van deze zaken is – ons inziens – nodig om recht te doen aan bestaande inzichten uit literatuur, en vorm te geven aan betekenisvol burgerschap/democratieonderwijs. M&N begint haar stuk b

Een aantal vragen bij het huidige document in dit kader:

- De keuze voor een focus op het individu (en competenties) is nu impliciet. Men zou ook kunnen focussen op het collectieve karakter van participatie en 'democratie doen' (borgen/bevorderen van een democratische gemeenschap), of op beiden.
 - Is deze keuze bewust?
 - Is deze keuze bewust impliciet gehouden?
 - Hoezo focus op het individu? De relationele en collectieve dimensie blijft nu onderbelicht. Ook: Er zijn genoeg burgers die een collectivistischere oriëntatie hebben op leven en samenleven. Moeten zij zich voegen naar een individualistische taal en perspectief? Of achten wij het van belang dat jonge burgers de waarde van beide typen levensoriëntaties voor het ontwikkelen van een democratische en pluriforme samenleving leren onderkennen?

- De 'visie' bevat veel nadruk op kennis en denkvaardigheden.
 - o In het kader van mensenrechten, het politieke systeem en levensbeschouwingen wordt veel geschreven over 'kennis over'. In academische literatuur is echter een brede consensus over het belang van de 3 slag: 'onderwijs over, voor en door'. Waarom worden de andere componenten (voor en door) niet systematisch belicht? (wel bij grote opdracht 1, p4)
 - o Via de focus op (brede) vaardigheden borgt het ontwikkelteam dat er veel ruimte in het onderwijs komt voor het oefenen van vaardigheden? Waarom geen expliciete aandacht voor attitudes? Zonder aandacht voor toewijding wordt burgerschapsvorming eerder een zaakvak dan een vormingsvak. Bovendien kunnen sommige doelen niet zonder passende disposities; samenwerken, probleemoplossend denken bijvoorbeeld. Aandacht besteden aan attitudes (vanuit procesbenadering) is iets anders dan bepaalde attitudes bevorderen (product/inhoudelijke norm). Bv: positie ontwikkelen t.a.v. ipv 'positieve attitude tov'.
 - o Waarom geen (expliciete) aandacht voor politieke en morele emoties (Haidt, Nussbaum)? Deze spelen immers een grote rol bij kennisverwerving, attitude en identiteitsontwikkeling, en maatschappelijk/politiek/moreel handelen.
 - o Waarom geen (expliciete) aandacht voor de relationele en collectieve component van burgerschapsvorming (1 x genoemd bij grote opdracht 4, p6)
 - o De huidige visie werkt focus op meten competenties en kennis in de hand. Is dit wat de werkgroep voor ogen heeft?

Met betrekking tot de grote opdrachten

- Bij de beschrijving van de opdrachten wordt alleen de ontwikkeling van brede vaardigheden (of competenties) uitgeschreven. Andere aspecten (kennis, identiteit) worden alleen bij inhoud genoemd. Attitudes niet expliciet. Wat wordt straks de verhouding tussen aandacht voor brede en domein specifieke kennis, vaardigheden, waarden, attitudes en identiteitsontwikkeling?
- Hoewel er bij de beschrijving van de opdrachten duidelijk aandacht is voor ethisch handelen en machtsvragen, is dit (nog) niet terug te zien bij de brede vaardigheden. Kan een school ook aan deze opdracht 'voldoen' zonder aandacht te besteden aan gerelateerde competenties: herkennen van morele waarden en machtsvragen; evalueren van uitspraken van politici/debatten/partijprogramma's op interpretatie en borging van centrale democratische waarden?
- Ook bij de reflectie lijkt volstaan te kunnen worden bij wat men prettig vindt. Wij zouden graag zien dat er expliciet aandacht is voor moreel-politieke positionering: bv: visie op (on)wenselijke vormen van politieke participatie op sociale media
- Mooi dat wereldburgerschap een centrale plek heeft gekregen in het document.
- Bij opdracht 5 ligt de nadruk (nog steeds) op verschillen tussen mensen en uniciteit. Er wordt wel gesteld dat mensen gelijkwaardig zijn, maar mensen lijken ook in vele opzichten op elkaar. Dat zou nog beter over het voetlicht gebracht kunnen worden.
- Politieke en seksuele oriëntaties (p13 in visie en grote opdracht, p6): waarom niet ook relationele oriëntaties? LGTBI groepen pleiten niet alleen/primair voor respect voor hun seksuele voorkeuren, maar voor respect voor vrije keuze in relaties

- Goed dat er systematisch aandacht is voor maatschappelijke ontwikkelingen en structuren die (de mogelijkheid tot) handelen van (groepen) burgers beïnvloeden Naast focus op bevorderen participatie (Waar in visie?; Grote opdracht 6, p6; Grote opdracht 9, p8), pleiten wij ook voor aandacht voor mogelijke psychosociale en existentiële impact van beperkte mogelijkheden tot participatie en uitoefenen van invloed.
- Zijn er maatschappelijke vraagstukken waarbij machtsverhoudingen geen rol spelen? (opdracht 2)

Met betrekking tot de samenhang

- Mens en maatschappij heeft veel overlap met burgerschap. Dit roept (mogelijk) de vraag op of het wenselijk is hen als 2 aparte domeinen te handhaven: Waarin onderscheid het domein burgerschap zich (behalve achtergrond: nieuw; samenvoeging bestaande vakken/domeinen in onderbouw VO)? Het kan handig zijn jullie visie hierop onder het kopje samenhang te expliciteren.
- In het verlengde hiervan: Het zou goed zijn om bij samenhang / in de visie ook aandacht te besteden aan de ondersteuning die scholen via schoolcultuur en het verborgen curriculum aan de burgerschapsvorming van leerlingen beogen te geven. Bijvoorbeeld dat binnen de school samenwerking tussen leerlingen met verschillende achtergronden of mogelijkheden wordt aangemoedigd.
- Hier zou ook genoemd kunnen worden dat alle vakken (bijvoorbeeld via taalonderwijs) burgerschapsvorming ondersteunen.
- De relationele en samenwerkingscomponent van burgerschap zijn bij M&S beter beschreven en uitgewerkt (opdracht 9 en 11).

Tot slot: de literatuurlijst bestaat op dit moment uit louter Nederlandse bronnen. Het lijkt ons wenselijk om bij de ontwikkeling van een burgerschapsprogramma in de 21ste eeuw ook gebruik te maken van internationale literatuur. Wij hebben hier bij de vorige feedbackronde suggesties voor gedaan.